

УДК 32 (477)

О. П. Постельжук,
к. і. н., доцент, доцент кафедри політичних наук,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне
ORCID ID: 0000-0002-7123-7908

Г. Я. Невинна,
к. і. н., доцент, доцент кафедри політичних наук,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне
ORCID ID: 0000-0003-3832-6690

Л. І. Валюх,
к. і. н., доцент, доцент кафедри політичних наук,
Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне
ORCID ID: 0000-0002-0212-5400

DOI: 10.32702/2306-6814.2021.6.73

СПЕЦИФІКА ДЕМОКРАТИЧНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ В УКРАЇНІ: БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР

О. Postel'zhuk,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Political Sciences, Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine

Н. Nevyinna,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Political Sciences, Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine

Л. Valiukh,
PhD in Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Political Sciences, Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine

SPECIFICS OF DEMOCRATIC CONSOLIDATION IN UKRAINE: SECURITY DIMENSION

Досліджено специфіку демократичної консолідації українського суспільства із врахуванням безпекового компоненту. Визначено основні чинники та фактори, що заважають якісній реалізації демократичної консолідації українського соціуму. Проаналізовано специфіку інструментів і механізмів реалізації такого процесу, розкрито основні причини, що стоять на заваді консолідації українців на демократичних засадах і цінностях. З'ясовано, що демократична консолідація досягається через національний консенсус чи різного роду політичні переконання, або альтернативну самоідентифікацію громадян, які є патріотами своєї держави.

Доведено, що слабкість демократичної консолідації в політичному середовищі української нації, визначається такими факторами: геополітична складова; транснаціональний лобізм; неефективність українських політичних еліт як гравців і повноправних суб'єктів на міжнародному рівні (через свою корумпованість і управлінську модальність); складності в імплементації європейського та міжнародного законодавства в Україні тощо.

The research deals with the specifics of democratic consolidation of Ukrainian society taking into account the security component and defines categories and concepts such as "democratic consolidation" and "consolidated democracy".

The research has analyzed the tools and mechanisms for implementing the process of democratic consolidation. The research states that the defining task of this process is to strengthen young democracies and their stabilization, protection from external and internal destabilizing factors, elimination of various conflict agents that threaten with the return of oligarchic autocracy or classical authoritarianism.

The research has identified main factors and reasons that hinder the quality implementation of the democratic consolidation of Ukrainian society. It has been found that democratic consolidation is achieved through national consensus or various political beliefs, or alternative self-identification of citizens who are patriots of their state.

The research has shown the main reasons that hinder the consolidation of Ukrainians on democratic principles and values. Non-governmental organizations, the democratic opposition and an active civil society play a key role in this process. The process of consolidation of political elites on a democratic platform, highly dependent on the existing active egalitarian electorate. Since electoral egalitarianism is a prerequisite for the establishment of mechanisms for the implementation of democratic consolidation, its rapid development is an essential component to ensure the success of this process.

The research has proved that the weakness of democratic consolidation in the political environment of the Ukrainian nation is determined by the following factors: geopolitical component; transnational lobbying; inefficiency of Ukrainian political elites as players and full-fledged subjects at the international level (due to their corruption and managerial modality); difficulties in the implementation of European and international legislation in Ukraine, etc. This situation weakens Ukraine.

Ключові слова: демократична консолідація, національна безпека, політичні актори, політичні інститути, транснаціональний лобізм, трансформація.

Key words: democratic consolidation, national security, political actors, political institutions, transnational lobbying, transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Демократія є можливою лише за умов консолідації громадянського суспільства й національних еліт у їх спільному прагненні до економічного процвітання та конструюванні соціально-правових і політичних свобод. Тому, одним з центральних об'єктів дослідження сучасної політичної транзитології є процес консолідації політичних демократичних еліт і багатонаціонального соціуму. У сучасному фокусі уваги вчених, вже тривалий час знаходиться предмет вивчення механізмів і чинників закріплення позитивної динаміки демократичного розвитку та цінностей у суспільстві. Оскільки без них навіть, перебуваючи у демократично сформованій (інституціоналізованій) площині, можна швидко повернутися до авторитарної чи цифрової диктатури.

Прагнучи уникнути таких наслідків (оскільки, вони є чинником послаблення держави через деградацію національних еліт і сфери національної безпеки), політичні актори прагнуть формувати ефективні механізми з посилення ролі демократії у суспільстві, шляхом трансформації старих політичних інститутів у більш ліберальні — "нові". Тому безпековий вимір принципово важливий, оскільки відіграє ключову роль у збереженні держави та її політичних еліт.

ОБГРУНТУВАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оскільки Україна перебуває в процесі трансформації політичного режиму, який супроводжується значними змінами в усіх сферах суспільного життя, важливою є кристалізація усталених ідейних констант політичного режиму, особливо у сфері демократичних перетворень. Це зумовлює актуальність дослідження особливостей демократичної консолідації українського суспільства, як одного із найскладніших завершальних етапів процесу демократизації. Позаяк такі дослідження надають можливість напрацювати варіації виходу з глибокої системної політичної кризи, в якій перебуває українська нація від початку здобуття своєї незалежності. Водночас на основі таких наукових розвідок можна змодельовати подальший варіант розвитку внутрішньополітичних процесів і зовнішньополітичного курсу країни в наступній фазі демократичного транзиту.

МЕТОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є розкриття особливостей демократичної консолідації в Україні з врахуванням фактору національної безпеки. Завданням — визначення основних причин і чинників, що стоять на заваді такій консолідації.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед плеяди західних (як і російських) вчених, які займалися вивченням демократичної консолідації як проблеми, слід згадати таких відомих дослідників: Huntington S. [32], Schmitter P. [39], Schedler A. [37; 38], Linz J., Stepan A. [33], O'Donnell G., Mainwaring S. [34], Power J., Gasiorowski M. [35], Alexander G. [29], Diamond L. [30; 31], Варфоломеев М. [3], Байхельт Т. [1], Бродовская Е. [2], Левашов В. К. [10], Наливкина Н. [13], Сафронов В. [20], Сморгунів Л. [21], Шмиттер Ф. [28], Хинтба І. [27]. Цінними для нас (з точки зору існуючих у них концептуальних та аналітичних висновків й історичного наративу загалом), є праці й українських дослідників, наприклад Вонсовича С. [4], Луцишин Г. [11], Ткача О. [25], Майбороди О. [6], Росенко М. [19], Риженко Є. [18], Тітар І. [23; 24], Когута І. і Чебаненко О. [7] тощо.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Складність демократичного переходу в Україні полягає у необхідності одночасного вирішення численних проблем, серед яких: демократизації органів державної влади та деполітизації силових структур; демонополізації політичного простору; вивід країни з "орбіти" впливу лобістських, корпоративних і транснаціональних структур; модернізації ринкового (технологічного відсталого) господарства та деолігархізації державно-інституційного та національно-громадянського будівництва; створення сучасної технологічної, боєздатної армії (тобто, швидке набуття нею кібернетичних, цифрових і нових /вогневих спроможностей); покращення дієвості механізмів національної безпеки; посилення та зміцнення інститутів демократії; покращення якості вищої освіти (насамперед, науково-дослідної та прикладної); консолідація ідеологічно розбалансованих українців на принципах нової, сучасної, демократично-державницької ідентичності.

Перед українським політичним істеблшментом, який наразі перебуває на початковому етапі свого державницького сходження, поставлене завдання щодо збереження не лише суверенітету та незалежності України у військовому протистоянні з Російською федерацією (РФ), але й "національної та етнічної консолідації... Остання — стверджує Ю. Поліщук, досить часто кореспондується з окремим видом суспільної консолідації — соціальною консолідацією (тобто, соціальною згуртованістю) оскільки, саме вона об'єктивно протистоїть розшаруванню та атомізації суспільства" [17, с. 86]. Зрештою, як і повернення вже окупованих територій

Донецької та Луганської областей, в тому числі анексованого РФ у 2014 р. Криму. Такі складні, напрочуд несприятливі геополітичні умови ставлять демократичні перетворення в Україні, а особливо їх утвердження у масовій, громадсько-політичній культурі та національному законодавстві (як і їхніх adeptів та апологетів в цілому), у доволі скрутне міжнародно-правове та інституціонально-політичне становище [16, с. 8].

Ведучи дискурс в спектрі обраного нами предметного поля, слід чітко означити етимологічну складову категоріального апарату. Йдеться про визначення таких дефінітивних категорій і понять, як "демократична консолідація" та "консолідована демократія". Будучи схожими та співзвучними у своїй ідейно-смысловій та фонетичній конструкції, обидві носять різний смысловий та понятійно-етимологічний зміст. Оскільки "консолідація — це процес спрямований на фіксацію, стабілізацію та захист досягнутих результатів, а "консолідована демократія" розуміється вченими як кінцева мета й очікуваний результат реформування елементів політичної системи". Тобто це вже наявність стійкої (інституціональної) демократії [14, с. 86]. Отже, демократична консолідація утверджується й інституціоналізується в будь-якій державі на заключному етапі демократичного транзиту [36, р. 358—359].

Категорія "консолідація", володіє великим потенціалом академічної дискусійності. Чимало вчених, інтерпретують її по-різному, прагнучи не потрапити у пастку власної наукової суб'єктивності. Деякі з них, пропонують, наприклад, розуміти "консолідацію", як засіб "досягнення політичним режимом стану, в якому жодна впливова політична сила (наприклад, партія чи організація) не обговорює відмінних від демократичних способів отримання влади або, як процес цілеспрямованої роботи по конструюванню та утвердженню демократичних інститутів у суспільстві" тощо [8, с. 6].

Водночас нормативно-правове закріплення базових цінностей демократії дозволяє посилити механізми захисту демократичних перетворень в Україні, нейтралізуючи радикальну, корпоративну чи мілітарну загрозу. Адаже рівні консолідації демократії, серед яких, можна виділити публічний, елітарний, організаційний і конституційно-легітимний, не можливо швидко та якісно сконструювати, системно "ігноруючи законодавчий процес (особливо, у сфері діяльності демократичних політичних інститутів)" [9, с. 71].

Тому визначальним завданням цього процесу є зміцнення молодих демократій та їх стабілізація, захист їх від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, усунення різних конфліктогенів тощо, які є загрозою повернення олігархічної автократії чи класичного авторитаризму. Для прикладу, дослідниця Н. Пашина, ведучи академічний дискурс щодо цієї проблеми, означає й інші, важливі компоненти цього процесу, серед яких: "масова легітимізація режиму та поширення демократичних цінностей; нейтралізація антисистемних акторів і забезпечення верховенства правового закону; партійне будівництво та стабілізація електоральних правил; децентралізація влади й використання механізмів прямої демократії; повноцінна судова реформа; підтримка бідних прошарків суспільства та економічна стабілізація" [15, с. 288].

Консолідація суспільства — це завжди складний, довготривалий процес, який може здійснюватися різним за своєю специфікою інструментарієм. Наприклад, від

організації тотального контролю над країною й ліквідації будь-якої ініціативності й соціально-економічної самостійності громадян, до визнання свободи, як основи самовираження сучасної людини. Оскільки демократична консолідація передбачає стабілізацію політичної системи лише демократичними засобами, то вона досягається через національний консенсус чи різного роду політичні переконання, або альтернативну самоідентифікацію (ідентичність) громадян, які є патріотами такої держави, насамперед у її демократичному "вимірі". Сегментовані різного роду інтересами — політичними, економічними, соціально-електоральними тощо, будь-які політичні еліти прагнуть зберегти контроль над транзитом влади. Й тому не прагнуть системно педалювати "демократичну консолідацію". Особливо, це простежується щодо "інституту президентства та судових органів влади, участь яких у цьому процесі варто системно обмежувати" [8, с. 15].

Промовистими є рефлексії дослідника Ю. Мацієвського, який стверджує, що "як для панівної, так і опозиційної частини політичного класу, характерними є такі риси, як фрагментарність, фракційність, внутрішня боротьба й відсутність спільних цінностей, які б могли стати основою для вироблення загальнонаціонального консенсусу" [12, с. 275]. Таким чином, ключову роль у цьому процесі відіграють громадські організації, демократична опозиція середньої ланки (особливо та її частина, яка ще не встигла деформуватися під тиском транснаціонального лобізму та ідейно девальвувати) і активне громадянське суспільство. Наприклад, чимало вітчизняних вчених вважають, що "запорукою успішної консолідації демократії є її всебічна легітимізація — тобто, коли головні політичні актори (політичні еліти та різні групи суспільства) вірять, що демократичний режим є найкращим варіантом серед тих, що можна уявити" [8, с. 6].

Очевидно, що політичні актори мають сильний вплив на внутрішньо-політичні процеси в Україні. Їхня риторика й артикуляція інтересів, реалізуються через астротурфінг і передвиборчі технології, стаючи визначально значимими факторами ідеологічної трансформації свідомості не лише політично активних громадян, але й абсентеїстів. Сам процес консолідації політичних еліт на демократичній платформі, сильно залежний від наявного активного егалітарного електорату. Йдеться про так званий кредит довіри, що надається політичним елітам громадянами країни у передвиборчий час для розбудови егалітарного суспільства. Оскільки електоральний егалітаризм є передумовою забезпечення становлення механізмів реалізації демократичної консолідації, його швидкий синтез є вкрай необхідною складовою для забезпечення такого процесу.

Останні соціологічні дослідження, що проведені групою "Рейтинг" серед української громадськості, показують системне зменшення електоральних симпатій та рівня довіри до діючого президента В. Зеленського, якого станом на 08.2019 р. підтримувало понад 73 % українців. У січні 2021 р., рівень підтримки його українцями становить лише 20 %, а запит на транзит влади почав зростати. Наприклад, від 50 до 60 % опитаних респондентів, активно підтримують ідею дострокових перевиборів до парламенту та зміни уряду [22].

Натомість, доволі високим залишається рівень довіри до волонтерів і Збройних сил України (ЗСУ). Згідно ос-

танніх соціологічних замірів, 69 % громадян України цілком довіряють ЗСУ та волонтерським організаціям, що мають 66 % підтримки. Натомість Церкві повністю довіряє лише 62 % громадян країни, а органам державної влади ще менше [26]. Тому можливою є милітаризація партійно-політичної системи країни, яка продукує потенційну загрозу демонтажу інститутів демократії, а також консолідації суспільства навколо демократичних постулатів, що є питанням національної безпеки країни загалом.

Отже, можна констатувати факт втрати політичними акторами контролю над процесом конструювання моделей об'єднання, мобілізації та консолідації мас і латентне перекладання цього завдання на військову еліту та громадянське суспільство.

Без громадянського суспільства побудова консолідованої демократії неможлива. Швидкість консолідації суспільства на демократичних засадах залежить від готовності самої громадянськості до цього, її рівня обізнаності у політичній, економічній, соціальній та міжнародно-правовій сфері. Будучи гарантом існування демократії та збереження "софтів" її транзиту, виступаючи каналом комунікації між владою і нацією загалом, громадянське суспільство необхідне й для іншого функціонування — зворотнього зв'язку (фіт-беку) між органами влади та громадянами держави.

В академічному середовищі дослідження рівня розвитку громадянського суспільства в Україні, носить амбівалентний характер: від демонстрації стійкого динамічного розвитку до фрагментарно-ситуативного. Чимало вчених переконанні, що саме 2014 р. став точкою відліку для продуктивних зрушень у сфері розвитку громадянського суспільства й демократичної консолідації зокрема. Тригерами та каталізаторами цього процесу стала російська агресія в Криму й на сході України, а також дві соціальні революції — Помаранчева 2004 р. і Гідності 2013—2014 рр. Водночас аналітичні висновки Національного інституту стратегічних досліджень, показують позитивну динаміку зростання активності рівня громадянського суспільства та системи його організації з 2017 р. [5, с. 29].

ВИСНОВКИ

Таким чином, основною перешкодою швидкому процесу демократичної консолідації українського суспільства виступають як внутрішні, так і зовнішні чинники. Серед внутрішніх, слід виділити відсутність національної єдності та цілісності суспільства, високий рівень соціальної напруги та конфліктогенності, відмінність у ментальній, мовній і конфесійній культурі громадян, які проживають у різних регіонах України. Тому очевидно є необхідність напрацювання національними елітами алгоритму реалізації державної стратегії, метою якої є мінімізація цих чинників, що системно роз'єднують народ України.

Слабкість демократичної консолідації в політичному середовищі української нації, означається й геополітичною складовою. Оскільки, російська військова агресія є лише однією із причин такого негативного показника. Іншими факторами виступають: транснаціональний лобізм, що має власні економічні та політичні інтереси, які часто суперечать українським; неефективність українських політичних еліт як гравців і повноправних суб'єктів на міжнародному рівні (через свою

корумпованість і управлінську модальність); складності в імplementації європейського та міжнародного законодавства в Україні.

Така зовнішня і внутрішня "фактура", очевидно, що послаблює Україну, порушуючи (тим самим) її безпековий периметр. Адже, консолідація українського суспільства навколо демократичної (цивілізаційної) моделі демократичних цінностей, стратегічно формує прозахідну архітектуру національної безпеки та оборони, протиставляючись російській. Тому покращення за рахунок цього необхідних безпекових показників, змушує українців цілеспрямовано посилити процес своєї інтеграції у консолідовану демократію.

Література:

1. Байхельт Т. Демократия и консолидация в постсоциалистической Европе. Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей. Т. 1. Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы. 2003. С. 474—475.
2. Бродовская Е.В. Трансформация политической системы современного российского общества: институциональные и социокультурные составляющие: дис... доктор. полит. наук: 23.00.02. Тула, 2008. 523 с.
3. Варфоломеев М.А. Специфика функционирования политических систем в моделях демократического транзита // Научные ведомости. Серия История. Политология. Экономика. Информатика. 2012. № 1 (120). Вып. 21. С. 220—230.
4. Вонсович С.Г. Консолидована демократія: дефініції та методологія дослідження // Нова парадигма, 2012. Вип. 113. С. 159—167.
5. Громадянське суспільство України: політика сприяння та залучення, виклики та трансформації. URL: <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi/gromadyanske-suspilstvo-ukraini-politika-spriyannya-ta-zaluchennya>. (дата звернення 10.02.2021 р.).
6. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД, 2017. 248 с.
7. Когут І.О., Чебаненко О.Д. Конституція для демократичної консолідації (роздуми про конституційний процес у теорії та в Україні) // Стратегічні пріоритети. 2008. № 2 (7). С. 124—134.
8. "Консолидована демократія: перспективи для України". Матеріали до конференції (м. Київ, 29 жовтня 2007 р.). Лабораторія законодавчих ініціатив. Серія "політична освіта" / Чебаненко О., Шрамович В., Ковриженко Д., Колодяжна Н. "Представництво фонду Конрада Аденауера в Україні". К.: Фонд Конрада Аденауера. 2007. 31 с.
9. Ладані В.О. Консолидація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження // Грані. № 1 (105). Дніпропетровськ, 2014. С. 69—75.
10. Левашов В.К. Морально-политическая консолидация российского общества в условиях неолиберальных трансформаций // Социс. 2004. № 7. С. 27—45.
11. Луцишин Г.І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Серія: Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 51—55.

12. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформації політичного режиму в Україні (1991—2014): монографія. Чернівці: Книги XXI, 2016. 552 с.

13. Наливкина Н.В. Демократические переходы и неудача демократического транзита России // Вестник ТГПУ. Томск. 2006. Вып. 12 (63). Серия: Гуманитарные науки (социология). С. 83—88.

14. Основи демократії: навч. посібник для студентів вищ. навч. закладів / авт. колектив: М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарук та ін.; за заг. ред. А. Колодій. К.: "Ай Бі", 2002. 684 с.

15. Пашина Н.П. Демократична консолідація суспільства: сутність та специфіка. Вісник Маріупольського державного університету. Маріуполь, 2016. Вип. 15. С. 287—297.

16. Подп'ятнікова А. Я. Особливості розвитку демократичного транзиту в Україні // Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління. Т. 30 (69) № 5. 2019. С. 7—11.

17. Поліщук Ю.М. Види суспільної консолідації у підходах вітчизняних дослідників // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип. 3—4. К., 2018. С. 73—93.

18. Риженко Є. С. Інтегративна ідеологія як чинник консолідації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2008. 19 с.

19. Росенко М. Парламентаризм та його роль у процесі консолідації демократії // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенті України; редкол.: В. Загорський (гол. ред.), А. Ліпенцев та ін. Львів: Вид-во ЛРДІУ НАДУ, 2011. Вип. 28. С. 50—66.

20. Сафронов В. Консолидация авторитаризма или демократизация: поддержка путинского режима элитой С.-Петербурга // Условия и возможности консолидации российского общества. Сборник научных трудов СИРАН / отв. ред.: А.В. Дука, И.И. Елисеева. СПб.: Нестор История, 2010. С. 31—116.

21. Сморгунюв Л.В. Сравнительная политология: теория и методология измерения демократии. С.-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. 376 с.

22. Суспільно-політичні настрої населення (2—3 лютого). URL: <http://rating-group.ua/research/ukraine/e045bfff367da556f469ef02858c603.html>. (дата звернення 10.02.2021 р.).

23. Тітар І.О. Консолидація демократії: ознаки, модель і процес // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. С. 93—97.

24. Тітар І.О. Концептуальні засади дослідження консолідації демократії як соціально-політичного процесу: дис. ... канд. соціол. наук: 22.00.01. Харків, 2009. 234 с.

25. Ткач О.І. Політичні передумови консолідації українського суспільства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. Вип. 104. 2011. С. 49—52.

26. Україна-2020: невиправдані очікування, неочікувані виклики. Підсумки року у дзеркалі громадської думки (грудень 2020 р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamku/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina2020-nevupra-vdani-ochikuvannia-neochikuvani-vyklykypidsumky-roku-u-dzherkali-gromadsko-i-dumky-gruden-2020-r>. (дата звернення 05.02.2021 р.).

27. Хинтба И.Р. Консолидация демократии: сущность, факторы, модели: автореф. дис... канд. полит. наук: 23.00.02. Российский университет дружбы народов. Москва, 2009. 31 с.

28. Шмиттер Ф. Размышление о гражданском обществе и консолидации демократии // Полис. 1996. № 5. С. 87—96.

29. Alexander G. The sources of democratic consolidation. London: Cornell University Press, 2002. 304 p.

30. Diamond L. J. Consolidating the Third Wave Democracies: regional challenges. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1997. 392 p.

31. Diamond L.J. Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation // Journal of Democracy. 1994 (July). Vol. 5. No. 3. P. 4—17.

32. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. Norman: University of Oklahoma Press, 1991. 366 p.

33. Linz J., Stepan A. Problems of Democratic Transitions and Consolidation Southern Europe, South America and PostCommunist Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. 504 p.

34. O'Donnell G., Mainwaring S. Transitions, Continuities, and Paradoxes // Issues in Democratic Consolidation. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1992. P. 17—55.

35. Power J.T., Gasiorowski M.J. Institutional design and democratic consolidation in the Third world // Comparative Political Studies. 1997 (April). Vol. 30. Issue 2. P. 123—155.

36. Rustow D. Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model // Comparative Politics. 1970. Vol. 2. No. 3. P. 337—363.

37. Schedler A. Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition. Lynne Rienner Publishers, Incorporated, 2006. 267 p.

38. Schedler A. What is Democratic Consolidation? // Journal of Democracy. 1998. Vol. 9. 2 (April). P. 91—107.

39. Schmitter P. The Consolidation of Political Democracies: Processes, Rhythms, Sequences and Types // Transition to Democracy. Dartmouth: Aldershot-Brookfield, 1995. P. 535—568.

References:

1. Baikheld, T. (2003), "Democracy and Consolidation in Post-Socialist Europe". *Povoroty ystoryy. Postsotsyalystycheskye transformatsyy hlazamy nemetskykh yssledovatelei* [Turns of history. Post-socialist transformations through the eyes of German researchers], vol. 1, *Postsotsyalystycheskye transformatsyy: teoretycheskye podkhody* [Post-socialist transformations: theoretical approaches], St.Petersburg, Russia, pp. 474—475.

2. Brodovskaia, E.V. (2008), "Transformation of the political system of modern Russian society: institutional and socio-cultural components", *Abstract of Ph.D. dissertation, Political science, Tula. Russia.*

3. Varfolomeev, M.A. (2012), "The specifics of the functioning of political systems in the models of democratic transit", *Nauchnye vedomosti*, vol. 1 (120), no. 21, pp. 220—230.

4. Vonsovykh, S.H. (2012), "Consolidated democracy: definitions and research methodology", *Nova paradyhma*, vol. 113, pp. 159—167.

5. NISS (2019), "Civil society of Ukraine: policy of assistance and involvement, challenges and transfor-

mations", available at: <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi/gromadyanske-suspilstvo-ukraini-politika-spriyannya-ta-zaluchennya> (Accessed 10.02.2021).

6. Maiboroda, O.M. (2017), *Derzhavne politychne pravlinnia i natsionalna yednist: analitichna dopovid* [State political government and national unity], IPIEND, Kyiv, Ukraine.

7. Kohut, I.O. and Chebanenko, O.D. (2008), "Constitution for democratic consolidation (reflections on the constitutional process in theory and in Ukraine)". *Stratichni priorytety*, vol. 2 (7), pp. 124—134.

8. Chebanenko, O. Shramovych, V. Kovryzhenko, D. and Kolodiazna, N. (2007), "Consolidated democracy: prospects for Ukraine", *Materialy do konferentsii. Laboratoriia zakonodavchyykh initsiatyv* [Materials for the conference. Laboratory of Legislative Initiatives], Konrad-Adenauer-Stiftung, Kyiv, Ukraine.

9. Ladani, V.O. (2014), "Consolidation of democracy in the period of systemic transformation: conceptual bases of research", *Hrani*, vol. 1 (105), pp. 69—75.

10. Levashov, V.K. (2004), "Moral and political consolidation of Russian society in the conditions of neoliberal transformations", *Sotsys*, vol. 7, pp. 27—45.

11. Lutsyshyn, H.I. (2012), "National consolidation of Ukraine in the conditions of democratization of society", *Nauk. pr. Seriya: Politolohiia*, vol. 182, no. 170, pp. 51—55.

12. Matsiievskiy, Yu.V. (2016), *U pastsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991—2014)* [Trapped in Hybridity: Zigzags of Political Regime Transformations in Ukraine (1991—2014)], Chernivtsi, Ukraine.

13. Nalyvkyna, N.V. (2006), "Democratic transitions and the failure of Russia's democratic transit", *Vestnyk THPU*, vol. 12 (63), pp. 83—88.

14. Bessonova, M. Biriukov, O. and Bondaruk, S. (2002), *Osnovy demokratii* [Fundamentals of democracy], "Ai Bi", Kyiv, Ukraine.

15. Pashyna, N.P. (2016), "Democratic consolidation of society: essence and specifics", *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*, vol. 15, pp. 287—297.

16. Podpiatnikova, A.Ya. (2019), "Features of the development of democratic transit in Ukraine", *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho*, vol. 30 (69), no. 5, pp. 7—11.

17. Polishchuk, Yu.M. (2018), "Types of social consolidation in the approaches of domestic researchers", *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, vol. 3—4, pp. 73—93.

18. Ryzhenko, Ye.S. (2008), "Integrative ideology as a factor in the consolidation of Ukrainian society", Ph.D. Thesis, Political science, Kyiv, Ukraine.

19. Rosenko, M. (2011), "Parliamentarism and its role in the process of consolidating democracy", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr.*, vol. 28, pp. 50—66.

20. Safronov, V. (2010), "Consolidation of authoritarianism or democratization: support for the Putin regime by the elite of St. Petersburg", *Usloviya y vozmozhnomy konsolydatsyy rossyiskoho obshchestva. Sbornyk nauchnykh trudov* [Conditions and opportunities for the consolidation of Russian society. Collection of Scientific Papers of the SI RAS], Nestor Ystoriya, St.Petersburg, Russia, pp. 31—116.

21. Smorhunov, L.V. (1999), *Sravnitelnaia polytolohiya: teoriya y metodolohiya yzmereniya demokratyy*

[Comparative political science: theory and methodology for measuring democracy], St.Petersburg, Russia.

22. Rating Group Ukraine (2021), "Socio-political moods of the population (2-3 february)", available at: <http://ratinggroup.ua/research/ukraine/e045bffa-f367da556f469ef02858c603.html> (Accessed 10.02.2021).

23. Titar, I.O. (2008), "Consolidation of democracy: features, model and process". *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiologichnoho analizu suchasnoho suspilstva: zb. nauk. pr. Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina*, pp. 93-97.

24. Titar, I.O. (2009), "Conceptual foundations of the study of the consolidation of democracy as a socio-political process", *Abstract of Ph.D. dissertation, Sociological Scienc. V.N. Karazin Kharkiv National University. Kharkiv, Ukraine.*

25. Tkach, O.I. (2011), "Political preconditions for the consolidation of Ukrainian society", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia*, vol. 104, pp. 49—52.

26. Razumkov Centre (2020), "Ukraine 2020: unjustified expectations, unexpected challenges", available at: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina2020nevypira-vdani-ochikuvannia-neochikuvani-vyklyky-pidsumky-roku-u-dzerkali-gromadskoi-dumky-gruden-2020r>. (Accessed 05.02.2021).

27. Khyntba, Y.R. (2009), "Consolidation of democracy: essence, factors, models", Ph.D. Thesis, political science, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia.

28. Shmytter, F. (1996), "Reflections on civil society and the consolidation of democracy", *Polys*, vol. 5, pp. 87—96.

29. Alexander, G. (2002), *The sources of democratic consolidation*, London, UK.

30. Diamond, L.J. (1997), *Consolidating the Third Wave Democracies: regional challenges*, Baltimore, USA.

31. Diamond, L.J. (1994), "Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation", *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 3, pp. 4—17.

32. Huntington, S. (1991), *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma, USA.

33. Linz, J. and Stepan, A. (1996), *Problems of Democratic Transitions and Consolidation Southern Europe, South America and PostCommunist Europe*, Baltimore, USA.

34. O'Donnell, G. and Mainwaring, S. (1992), "Transitions, Continuities, and Paradoxes", *Issues in Democratic Consolidation*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, pp. 17—55.

35. Power, J. T. and Gasiorowski, M. J. (1997), "Institutional design and democratic consolidation in the Third world", *Comparative Political Studies*, vol. 30, no. 2, pp. 123—155.

36. Rustow, D. (1970), "Transition to Democracy: Toward a Dynamics Model", *Comparative Politics*, vol. 2, no. 3, pp. 337—363.

37. Schedler, A. (2006), *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*, London, UK.

38. Schedler, A. (1998), "What is Democratic Consolidation?", *Journal of Democracy*, vol. 9, no. 2, pp. 91—107.

39. Schmitter, P. (1995), "The Consolidation of Political Democracies: Processes, Rhythms, Sequences and Types", *Transition to Democracy*. Dartmouth, pp. 535—568.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2021 р.